

پههندی زمان و بیر له زانستی زماندا

م.ی. امیر محمد محمد امین

زانکۆی راپهرین، فهکهتتی پهروهده - فه لادزی

تاریخ نشر البحث: ٥ / ٦ / ٢٠١٦

تاریخ استلام البحث: ١٣ / ٤ / ٢٠١٦

پیشهکی:

ناونیشان و بواری توژیینهوهکه:

توژیینهوهکه به ناونیشانی (پههندی زمان و بیر له زانستی زماندا)یه، بهمهش توژیینهوهکه تهرخانکراوه، بۆ باسکردن و شیکردنهوهی پهههندهکانی نهو پهیههنندییهانی که له نیوان بیری مروقه و زمانهکهیدا ههیه و کاریگهرییهان بهسهر پهکترهوه و نهو رۆنهکی که پهیههندییکردن له ژیانی مروقهدا دهییینیت، له کاتی بهکارهینانی زمانهکهی، نهو بوارهش تاییهته به زانستی زمان.

هوی هه ئبژاردنی توژیینهوهکه:

هه ئبژاردنی نهو توژیینهوهیه به پیوست زانراوه، بۆ نهوهی بتوانریت لایهنیکی له لایهنهکانی نیوان زمان و بیری مروقه پیشان بدات و توژیینهوهوی له سهر بکریت، نهگهرچی به جورها شیوه باسی پهیههندی نیوان و بیر له لای مروقه کراوه، بهلام تاکو نیستا هیچ توژیینهوهیه که بهم ناوونیشان نهکراوه.

سنوری توژیینهوهکه:

توژیینهوهکه سنورهکی نهو چوارچیویهدایه که پهههندهکاتی نیوان زمان و بیر له زانستی زماندا له لای مروقه دهخاتهروو.

رپیازی توژیینهوهکه:

نهو توژیینهوهیه له چوارچیوهی رپیازی رۆنانی شیکاری گشتی نه نجامدراوه ، لایهنهکانی نیوان زمان و بیر به پیی پهیههندییهان به پهکترییهوه له سهر نهو رپیازه شیکراونهتهوه.

ناوهروک:

ناوهروکی نهو توژیینهوهیه له پیشهکیهک و دووبهش و نه نجام و سهراوهو پوخته به زمانی عهرهیی و نینگلیزی پیکهاتوه، له پیشهکیهکهدا هوی هه ئبژاردن و گرنگی و سنوری توژیینهوهکه و نهو رپیازی که بۆ نهو توژیینهوهکه پهیرهو کراوه، خراوتهروو.

بهشی یه کهم: بیک هاتوو له: رههندی زمان ویر، رههندی زمان، پیناسه و چهکی زمان، رههندی زمان بیر، پیناسه و چهکی بیر، رههندی په یوه ندیگردن، پیناسه و چهکی په یوه ندیگردن، مروفت وهکو قسه کهر، کارکردنی زمان.

بهشی دووم: بیک هاتوو له: تیوره کانی زمان ویر، تیوری ریژه یی، تیوری بیکهاته یی، تیوری بایولوجی، رههندی په یوه ندیگردن زمان و بیر، رهه ندی زمان له سهر بیر، رهه ندی بیر له سهر زمان، زمان و مروفت، له کوتاییدا نه نجام و سه رچاوه و پوخته به زمانی عهریی و ئینگلیزی خراونه ته روو.

بهشی یه کهم

رهه ندی زمان و بیر:

زمان و بیر له زانستی زماندا په یوه ندیبه کی به هیزیان له نیوانیاندا هه یه، هه ره که بیان لایه نیکی نه ویتز پیشان ددات، به لام هیماکانی زمان ناتوانن به ته وای و وهکو خوی نه و بیردی له میشکی مروفتدا هه یه له ریگهی هیماکانه وه بو به رامبه ره که ی بگوازیته وه، هه ره بویه شه زور جار مروفت توشی کیشه دکات چونکه ناتوانیت واقیعه که وهکو خوی پیشان بدات.

١-١ رهه ندی زمان:

١-١-١ پیناسه و چهکی زمان:

تاكو ئیستا زور پیناسهی جیا جیا له بارهی زمانه وه کراوه، لیردها هه ندی له و پیناسانه ده خهینه روو. له مباره یه وه ساپیر ده ئیت ((زمان هویه کی ناغهریزه ییه تاییه ته به مروفته وه بو دهر برینی هه ست و ناره زوو به کار دیت، و به هوی ره مزه وه له سهر یاسا رۆیشتوو، و کار دکات و له ژیر ده سلا تی مروفتدایه)) واته ته نها مروفته به شیوه یه کی ناغهریزی، که ده توانیت زمان به کار به ئیت، خوشی و ناخوشی، هه ست و ناره زوو هه کانی له ریگهی زمانه وه دهر بریت، نه ویش به هوی به کاره ئناتی نه و هیما زمانییانه که به پیی یاسایه کی تاییه ت، که مروفت خوی ریکیخستوو و له سهری دهر وات و رۆژانه بو پیدایه یستیبه کانی خوی به کاری ده ئیت.

هروهها باراك و تراكر له باره پیناسه ی زمان گووتوویانه (زمان کومه له ره مزیکه دهنگی له خوویه که دهتوانیریت بو له یه کتر گه یشتن به کاریریت)^٢ له ریگه ی نهم هیما دهنگیانه ی که له بیره وه سهراوه ییان گرتوه و هه لگری بهای واتایین، که مروّف دهریان ده بریت. دهتوانیریت لیک حالی بوون و تیگه یشتن له نیوان مروّفه کاندایا دروست بکیریت. ههر له باره ی زمانه وه جون لاینز بهم شیویه پیناسه ی زمان دهکات (زمان نامیریکه له خزمهت په یوه ندیکردن دایه)^٣ نهم پیناسه یه ی جون لاینز نه وه پوونکراوه ته وه نهم زمانه ی مروّف وه کو که رهسته یه کی مادی دهتوانیریت به ردهوام په یوه ندی له نیوان تاکه کانی کومه لدا دروست بکات و به یه کتری بیان به سهتیه وه. ههر له باره ی زمانه وه گو تراوه (زمان کاریگه ریبه کی کارای هیه له سه ر ژیانی تاک و کومه ل سه بارت به (تاک) هؤکاری په یوه ندیکردن به دوروبه ره که ی له ریگه ی نهم په یوه ندیکردنه شه وه درک به مه به سه ته کانی خو ی دهکات و (... دهگاته مه راهه کانی)^٤ زمان ی مروّف وا دهکات کاریگه ته سه ر تاک و کومه ل، تاک له ناو کومه لگه دا دهتوانیریت له ریگه ی زمانه که یه وه په یوه ندی له نیوان تاکه کانی کومه لگه دا په ییدا بکات و پیدایسته یه کانی پی ده سه به ر بکات و بگاته مه به سه ته کانی خو ی. هه ندیکه تریش ده ژین (زمان که نالیکی پوونی گواسته نه وه ی هزه)^٥ به و واتایه هزر یا خود بیر ده بیته نه به ستراتک و زمانیش ده بیته که ره سه ته یه کی مادی هه سته ییکراو، ههر له بهر نه وه شه له ریگه ی زمانیش ه وه دهتوانیریت، بیر ی مروّف بگوازیته وه. زمان، که سه سه کردن دروست دهکات، نهم سه سه کردنه لای زمانه وانی به ریتانی (فیرس) ته نها (بریتی نیبه له جولای زمان (لسان) و له رینه وه ی ژیکانی قورگ و بیستن، به لکو زیاتر له وه ی به ره مه ی کاری بیر، نه ره که کانی جیبه جی دهکات وه که به ریوه به ریک بو بیر کردنه وه که نمان هه نگاهه که نمان ده پاریریت له وه دوروبه ره ی که تییدا ده ژین)^٦ که واته به پیی نهم بیر ی فیرس بیر به ردهوام گو تن به ره هم ده هیئیت و نیش و کاره کانی بیر جیبه جی دهکات و قوئاغه کانی ده پاریریت له و ژینگه یه ی که تییدا به کار ده هیئریت.

له باره ی چه مکی زمان (له زمان ی ئینگلیزیدا (langue, language) به کاردیت و له زمان ی عه ره بيشدا (اللسان، اللغه) به کارهاتوه)^٧ که چی له زمان ی کوردیشدا (زبان، زمان) به کاهاتوه به لام کاتیک (زمان) به ته نها به کاردیت، لیل واتاییه که دروست دهکات و دوو واتا دهگه یه نی یه کیکیان مانای نهم له ته گو شته ی ناو ده م دهگه یه نییت و نه وه ی تر به مانای زمان ی ناخواتن دیت، به نام کاتیک له سیاقی سه ته یه کدا به کاردیت ده توانین له مه به سه ته که ی بگه یین. ههر له باره ی چه مک و زاراوه ی زمان زمانه وانی سویره ی (فردیناند دی سویر) چه مک و زاراوه کانی (اللسان، language، زبان) و (اللغه، langue، زمان) و (الکلام، parole، گو تن) له یه کتر جیا کردوته وه و هه ریبه که یانی به جیا راقه کردوه، و ده لییت زبان په بیره و پیوانه یه که یا خود کومه له یاسایه کی توکمه یه بو به یه کگه یشتنی مروّفه کان که له ژینگه یه کی زمان ها وره گز دابیت، زمان کومه له وینه یه کی درکانده که له عه قلی کومه ل هیه و دریز کردنه وه گو تنه به یاسا و ریسه ی ریژه مان ی ریکده خریت له بو نیکی مادیدایا.

كه چى زمان شای مروڤايه تيبه و مروڤ نه سهرجه م بونه و مره كانى تر جيا ده كاته وه و تاك نازاد نيبه نه هه ئبراردنى وشه كان و ريڤخستنى ريزمانه كهى، نه بهر نه وه مروڤ زمان به ميرات و مرده گريته و نه كومهل بوى ماوه ته وه و فيرى ده بيت و وريده گرى. هه رچى (گوتن) يشه نه و گفتووگوى دركيناوه به شيوه يه كه كردى نه لاي تاكى قسه كهر و واقعيكى ماددى راسته و خوى هه يه و ده توانين به شيوه يه كه راسته و خوى هه ستى پى بكه ين، گوتن تايبه ته به تاك نهك كومهل وه. ^٨ بهم شيوه يه مروڤ هه رچوره زمانيك فير بيت و به كارى به نيت، نه زمانه نه سهره تادا ياسا و سيسته ميكي دياريكراوى هه يه و دواتر نه زمانه نه كومهل يك هيماى زمانى بيكه اتوه، كه مروڤ نه كومهل گه دا و هريگرتوه وه به ميرات بوى ماوه ته وه، دواى نه وهى مروڤ فيرى نه ياسا و هيما زمانيانه بو، ده توانيت نه ريگه ي دركاندن و گوكردنه وه په يوه ندى به هاو زمانيه كانيه وه بكات و نه و كاته ده توانيت به شيوه يه كه ناشكرا هه ست به و گوتنانه بكرت.

٢-١ ره هه ندى بير:

١-٢-١ پيناسه و چه مكي بير:

تاكو نيستا بير ژماره يه كه پيناسه ي بو كراوه، ئيمه ئيره دا نامازه به هه نديكيان ده كين و يه كيك نه پيناسه، كه هى زانا (همفرى) يه، كه ده نيت: ((نه وهى نه توانا و شاه زايى نه نداميكي زيندوو، جا نه گهر مروڤ بيت ياخود گيانله به رانتر بوودهدات، نه وه يه كه توشى كيشه يه كه ده بيت ياخود ده يه ويت نه م كيشه يه چاره سهر بكات)) ^٩ به و واتايه ي مروڤ ياخود هه ر بونه وه ريكي تر كاتيك كيشه و ناسته نكيكي ديتنه پيش، نه ريگه ي بير كردنه وه خوى هه وئى چاره سهر كردنى بو دهدات، ناله و كاته شدا بير كردنه وه بوودهدات.

هه روه ها زانايانى ده روناسى بهم شيوه يه پيناسه ي (بير) يان كردوه ((بير كردنه وه چه مكيكي ته مومراوى هه يه، كه تيده گه ين به لام نه راقه كردنى توشى ناسته نگ ده ين)) ^{١٠} نه به رنه وهى واتايه يه ناديارى هه يه، بير كردنه وه به لاي ده روناسه كانه وه نه كاتى شلوقه كردن و باسكردنى دا توشى كيشه و گيروگرفت ده بن، هه ر نه م باره يه شه وه شاعير ده نيت:

((هه ر چه ن نه كه م نه و خه يائيه ي پى مه ستم

بوم ناخرتته ناو چوارچيوه ي هه ئبه ستم)) ^{١١}

ئيره دا شاعير نامازه به وه ده كات، كه بيرىكى زور نه ميشكى كو بوته وه، و هه وئده دات نه ريگه ي گوتنه وه ده ريبيريت و راقه ي بكات، كه چى ناتوانيت نه ده ريبيريت و نه شيبكاته وه و راقه ي بكات نه مه ش ده بيتته ناسته نگ و كوسپ ته گه ره نه به رده مى دا.

هه روه ها هه ر سه بارت به بير كردنه وه دكتور محمد حسن عبدالغزيز نه كتيبه كه يدا (مدخل الى علم اللغة) نموونه يه كه ده نيته وه. كاتيك (أ) نه ژير دارسيونك دانيشتوه و ناره زوو ده كات سيونك ئى بكاتنه وه، جا نه گهر ده ستى گه يشتى نه وا هيچ كيشه ي نيبه، به لام نه گهر ده ستى نه گه يشتى نه مه بوى ده بيتته كيشه جا نه گهر توانى سيوه كه به داريك ئى بكاتنه وه ياخود به په يژه يه كه سهر كه وت و سيوه كه ي ليكرده وه نه وا بوى چاره سهر ده بيت،

ئەووی ئەوکاتەدا ڤوودەدات کە توشی ئەم کیشەییە بوو یاخود هەوئێ چارەسەری داو ئەمە ناوی ئیڤدەنیڤت بێرکردنەو.^{١٢} کەواتە بە پێی ئەم نموونەییە مەرفۆ بەردەوام بۆ زالبوون بەسەر هەموو ئەو ئەرك و کارانەیی ئە ژیانێ ڤۆژانەیی دا ڤووبە ڤووی دەبیڤتەو، ئە ڤیگەیی بێرکردنەو دا هەوئێ زالبوون بەسەریدا دەدات و بەردەوام بیری ئی دەکاتەو و ئە بێرکردنەو دا یە.

هەرەها ئەلدوس هیکسلی (Huxley) کە زانیەکی بەریتانییە بەم شیوەییە پیناسەیی (بیر) ی کردووە، کە ((بێرکردنەو بەبێ ئەمادە ئەبوونی زمان، هیچ بوونیکی نییە))^{١٣} ئەم پیناسەییەش ئەو دەسەلمینیڤت، ئە کاتە وجودی هەبوونی خۆی دەسەلمینیڤت کاتیڤ ئە ڤیگەیی فۆرمەکانی زمانەو دەدرکینریڤت و دەبیڤنیڤتە بوونەو، ئەو کاتەدا ئەو هەست و بیریەیی کە ئە میڤیک دروست بوو ئە ڤیگەیی گۆوتنەو ئە میڤیک دیتە دەری وەکو کەرەسەییەکی ماددی خۆی دەردەخات، کەواتە زمان خالیکی گرنگە بۆ ڤاڤەکردنی بیر و بێرکردنەو.

سەبارت بە چەمک و اتاو زاراوی بیر ((بیر ئە ناوەرۆکدا ناویکی کۆییە، ئە زمانی عەرەبی (فکر) ی بۆ بەکارهاتوو و ئە زمانی ئینگلیزیشدا زاراوی (Thought) بۆ بەکارهاتوو))^{١٤} ئە زمانی کوردیشدا سەرەڤای زاراوی بیر خۆی ئیڤرەو ئەوی بە واتای (رامان، سەرنجدان، تیڤرامان، هزر... هتد) بەکار دیت، بیریڤ بە هەمان شیوەیی زمانی عەرەبی ئە ناوەرۆکدا کۆییە و ئە ڤوائەتدا ناویکی تاکە هەرەو کۆ ئەم و شانەیی کە ئە زمانی کوردیدا هەن (چەپک، هۆزە، گەل، تیڤرە، ... هتد) کە ئە ڤوائەتدا ناوی تاکن، کەچی ئە ناوەرۆکدا ناوی کۆن.

هەر سەبارت بە (بیر) و (بێرکردنەو) ئە قورنانی ڤیڤژدا کە ئە کتییی ((فەرەنگی و شەکانی قونانی ڤیڤژ، ئەماژەیان ڤیکراو، کە وشەیی (بێرکردنەو) یە کجارجا هاتوو (ئەفکر و قدر) نایەتی ١٨ ئە سورەتی المدیڤر، وشەیی (نیڤو بێرە کەنەو) وەکو (لەلکم تەتفکرون) نایەتی ١٩ سورەتی البقرە سێ جار هاتوو و (تەتفکرون) بێرکردنەو بە هەمان شیوە ئە نایەتی ٤٦ ئە سورەتی سبأ و وشەیی (یتفکرون) ١١ جار و وەکو (یتفکرون فی خلق السموات و الارچ) نایەتی ١٩١ ال عمران و (یتفکرون) دووجار هاتوو، وەکو (أولم یتفکروا) کە نایەتی ١٨٢ سورەتی أعراف دایە))^{١٥} بەمشێوەیی ئەم راستییە بە دیار دەکەوین، کە قورنانی ڤیڤژیڤ ئەماژەیی بە زاراوی (بیر) و (بێرکردنەو) کردوو، ئەمەش وا دەکات، کە زاراوی بیر ئە لای مەرفۆدا ڤیگە و گریڤگی خۆی هەییە.

٣-١ رهه ندى پهيوه نديکردن:

٣-١-١ پیناسه و چه مکی پهيوه نديکردن:

سه بارت به چه مکی (پهيوه نديکردن) زانایانی نهم بواره چه ندين پیناسه ی جیایایان خستوتته پروو، په کیك نهو زانایانه (ریچاردز) كهوا پیناسه ی پهيوه نديکردن دهكات () پهيوه نديکردن كاتيك رووده دات كه بیريك كاریگه ری ده بیټ، نه سه ر بیریک دی، به مهش شاره زاییه كه نه هوشی وه رگر دروست ده بیټ نهو شاره زاییه ده چی نه هوشی نیرنه دایه)^{١٦} به شیوه یه کی تر ده کړیت ناماژه بو نه وه بکه ین، كه پهيوه نديکردن نه کاتی ناوگورکردنی بیرواكاندا دروست ده بیټ، كاتيك چه مکیك نه لای گوینگر دروست ده بیټ، كه پیشت نهو چه مک و بیر نه لای قسه كه ره هه بووه نه مهش وا دهكات، كه بیټه هوی دروستکردنی پهيوه ندى نه لای هه ردولادا.

كارل هوفلاند پیوایه () پهيوه نديکردن پرۆسه یه كه كه نیرنه ری هه لده ستی به نارذنی په یام به مه به ستی چا كکردنی یان گورینی ره قناری كه سیکی دی (وه رگر)^{١٧} نیرنه دروستوونی پهيوه ندى ده بیټ قسه كه ره گوینگر هه بیټ، تاكو پهيوه نديکردن روویدات، به لام زور جار مروق نه گه ل خودی خوشیدا پهيوه نديکردن دروست دهكات، نه ویش كاتيك بیر ده كاته وه وه نهم بیركردنه وه یه ی نه ریگه ی زمانه وه نه به رده می خویدا دهرده بیټ، هه ر خویشی ده بیټه وه به گوینگر، نا به مهش ده گوتريت پهيوه نديکردن. هه روه ها شانوو و ویفر نه باره ی پهيوه نديکردن گوتوویانه () پهيوه نديکردن هه موو نهو ریگا و شیوازانه ده گړیته وه كه هوشيك به هویه وه كار نه هوشيكی دی دهكات به به كارهیانی هیما و ناماژه ی دیاریكراو)^{١٨} نهم پیناسانه شدا نه وه به دهر ده كه ویت كه بیريك كار نه بیریکى تر دهكات ده بیټه هوی گورینی ره وشتی به هوی نهو گوتانه ی كه قسه كه ره ناراسته ی گوینگری دهكات، به شیوازیك نه شیوازانی پهيوه نديکردن، به مهش چه مکیكی هاوبهش نه لای قسه كه ره و گوینگر دروست ده بیټ، كه بهر نه كاریگه ری بیركه نهم چه مکه هاوبه شه نه بوو.

(فرانك دانس) یش سه بارت به پیناسه ی پهيوه نديکردن ده بیټ () پرۆسه كه به هوی نیرنه و وه رگر كار نيك ده كه نه چوارچیوه یه کی كومه لایه تی دیاریكراو)^{١٩} نه ناو هه ر كومه لگه یه کی دیاریكراو دا به رده وام قسه كه ره و گوینگر نه ریگه ی گفتمو و گوكانیانه وه كاریگه ریان به سه ر یه كتره وه هیه و به رده وام نه پهيوه نديکردن دان، جا بو هه ر مه به ستیک بیټ، نه مهش وا دهكات به شیوه یه کی راسته وخو یان ناراسته وخو كار نه یه كتری بکه ن، بیره كانیان بگورنه وه، نهم بیر گورینه وه یهش ده بیټه هوی نه وه ی كار نه یه كتری بکه ن نه سنوره كومه لایه تیه كاندا. ونبشرام پیوایه () پهيوه نديکردن بریتیه نه هاوبه شیكردن نه مه عریفه نه ریگای به كارهیانی كومه نيك هیما، كه هه نگری زانیارین)^{٢٠} هه ر نه ریگای پهيوه نديکردنه وه، ده توانريت كومه نيك ره مز، كه هه نگری كومه نيك زانیاریه، به كارهیانريت. تاكو بتوانريت هاوبه شیبه كه نه ریگه ی ناوگورکردنی نهم زانیاریه دا دروست بیټ. كه نه مهش وادهكات كاتيك هاوبه شیبه كه نه زانیاری لای هه ردوولا دروست بوو، نزیكایه تی دروست بیټ، پهيوه نديکردنیکى به هیز دروست بیټ.

سه‌بارت به چه‌مک و (زاراوی په‌یوه‌ندیکردن (Communcation) ده‌گه‌ریته‌وه بو‌ وشه‌ی (Communis) ی لاتینی که به‌واتای (هاویه‌شی) یان (گشتی) دیت))^{٢١} سهر نه‌ نجام ده‌توانین زاراوی (په‌یوه‌ندیکردن) به‌وه راقه‌ بکه‌ین، که په‌یوه‌ندیکردن بریتیه‌یه له‌ دوو که‌ره‌سته‌ی هاوسه‌نگ و هاوته‌ریبی وه‌کو یه‌ک، بو‌ نه‌وه‌ی بتواند ریت په‌یوه‌ندی له‌ نیوان هه‌ردوو که‌رته‌که‌ دروست بکریت، بو‌ نمونه‌ نزیکبوونه‌وه له‌ نیوان مندائیکی ته‌مه‌ن شه‌ش سانه‌ له‌گه‌ل پیاویکی ته‌مه‌ن چل سال‌ نه‌مه‌ پینی ناوتریت په‌یوه‌ندیکردنیکه‌ ته‌واو، چونکه له‌ رووی ناستی بیر و پیکه‌ته‌ی فیسبول‌جیه‌وه زور له‌ یه‌کتریه‌وه دوورن، ناتوانن په‌یوه‌ندیکی ته‌واو له‌ نیوان نه‌م مندال و نه‌م پیاوه‌ دروست بکریت.

٤-١ مرؤف وه‌کو قسه‌که‌ر:

سه‌بارت به‌ مرؤف، فه‌یله‌ سو‌فی یونانی نه‌رستو به‌ وردی مرؤف ده‌ناسینیت، (که‌ گیانداریکی (ناگق) ه، واته‌ توانای قسه‌کردنی هه‌یه‌و وشه‌ی (ناطق) به‌ واتای بیرکه‌ره‌وه راقه‌ ده‌کات)^{٢٢} به‌م شیوه‌یه هه‌موو نه‌م مخلوقاتیه‌ی که‌ خوا دروستی کردوون، جوړیکن له‌ گیاندار، جا له‌م گیاندارانه‌ ته‌نه‌ا مرؤف (ناگق) نوتقی هه‌یه، ده‌توانیت قسه‌ بکات و به‌شیوه‌یه‌کی فراوان جیا له‌ گیاندارانی تر بیربکاته‌وه. هه‌روه‌ها نیدوارد ساپیر به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی مرؤف ده‌کات، ((مرؤف تاکه‌ خولقینراوه که‌ عاقله و بیر ده‌کاته‌وه))^{٢٣} هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌شه مرؤف له‌ ریگه‌ی نه‌م عه‌قل و بیرکردنه‌وه‌شیدا، توانیویه‌تی نه‌م شارستانیه‌ته‌ی نه‌مرؤ دروستبکات، جیا له‌ هه‌موو نه‌و بونه‌وه‌رانه‌ی که‌ خولقاوان. ((نه‌م په‌یوه‌ندیه‌ توند و توله‌ی نیوان زمان و مرؤف پالنه‌ره بو‌ نه‌وه‌ی وا بیر بکریته‌وه که‌ مرؤف (...) مرؤفایه‌تی بی‌ زمان بونی نییه، نه‌مه‌ش هاوکیشه‌یه‌کی هاوسه‌نگ پیکده‌هینی (زمان = په‌یوه‌ندیکردن = مرؤف) چونکه مرؤف له‌ چوارچیوه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کاندا بوونی خوی ده‌سه‌لینیت په‌یوه‌ندیه‌کانیش به‌هوی زمانه‌وه نه‌ نجامه‌درین))^{٢٤} که‌واته زمان خالیکی وه‌چه‌رخانه له‌ ژیانی مرؤفایه‌تیدا، گه‌ر زمان نه‌بووایه هیچ مرؤف جیاوازیه‌کی نه‌وتو له‌گه‌ل بونه‌وه‌ره‌کانی ترده‌بوو، هه‌ر زمان وایکردوووه مرؤف به‌ کومه‌ل بژی و له‌ په‌یوه‌ندی به‌رده‌وام دابیت، له‌ریگه‌ی زمانه‌که‌شیه‌وه توانیویه‌تی به‌ سهر بونه‌وه‌ره‌کانی ده‌وروبه‌ری خوی زال بیت و بیخاته ژیر ده‌سه‌لاتی خویه‌وه، به‌م شیوه‌یه زمان روئیکی زور کاریگه‌ری هه‌یه له‌ ژیانی مرؤفایه‌تیدا له‌سهرجه‌م بواره‌کاندا.

هه‌ر سه‌بارت به‌ دروستکردنی مرؤفیش خوی گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ((لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم))
التین: ٤: واته‌ نیمه مرؤفمان له‌سهر جوانترین شیوه‌ دروستکردوووه، که‌ نه‌م شیوه‌یه‌ش عه‌قل و زمان و بیریش ده‌گریته‌وه.

١-٥ کارکردنی زمان:

کارکردنی زمان له لای مرۆف دیاردهیهکی ئاۆزهو مرۆف پبویستی به فیربوون ههیه، هه ربویه ((سوسیر، چۆمسیکش نهم راستیه دهسهلمینن که مرۆف له دایک دهبیت توانای فیربوونی زمانی تیدایه (...) که واته زمانه دیاری خودایه بۆ مرۆف))^{٢٥} نهمه نهم راستیه دهسهلمینیت، که (خودا) چۆن مرۆفی له نهبوونهوه هیئاوته بوون، که مرۆف له بهردهمیدا دهستهو نهژنۆ دهوستییت، خودایه که به توانییت گشت واته (مرۆف) دروست بکات، چۆن ناتوانییت بهش واته (زمان) ههکی بۆدروستبکات، ئیره دا پرسیاریک دیته پیشهوه. نایا دروستکردنی گشت نهسته متره یاخود بهش؟ نه ئه به ته له وهلامدا دهئیین: گشت که واته نه گهینه نه و راستیهی که پیدان و به خشیینی (زمان) هه ره گه ل دروستکردنی (گشت) که یه، ئیره دا ده توانین بهم نموونه یه نهم رسته یه بهینه روو، کاتیك مرۆفیک بتوانییت ئۆتومۆبیلیك دروستبکات، دروستکردنی تایه که ی زۆر له ئۆتومۆبیلیکه که ناسانتره، چۆنکه تایه که به شیکه له ئۆتومۆبیلیکه.

ههروهها ئیره دا به شیوهیهکی وردتر کارکردنی زمان باس دهکین ((تیکه ئکردنی بیر له گه ل دهنگدا پیی دهوترییت (Encoding) واته کردنی بیر به رهمز و دهنگ و ده برین. کردنی بیر به رهمز له شیوهی دهنگ و وینه دا به پیی فه رمانی میشک، ههروهکو کردنی بیریکه به رهمز و ناردنی نه و رهمزه وهکو ههوائیک به به کارهینانی (جهاز) ئامیزی مۆرس. ئیره دا ئیره ر (المرسل) به (جفره) ههوائیکه نه ئیره ی و وه رگیش (المستلم) وهی نه گری و نه یکاته نوسه یهکی تری نهم ههوائه که له به نه رتدا ئیره ر، به پیی نه و نه و زانیباریهی که ده براره ی مۆرس و شیکردنه وهی جفره هه یه تی. وه رگرتنی نهم رهمزانه و شیکردنه وه یان له لایه ن وه رگروه پیی دهوترییت (Decoding) واته شیکردنه وه ی رهمز و کردنه وه ی نه و رهمزانه به بیر و سیسته میکی ته واو بی که م و کوریه و به پیی یاسا و ده ستوری هه مه جو ر کار نه کا و پیی نه وتری (Encoding _ Decoding System) نهم سیسته مه و کارکردنی پیی نه وترییت زمان))^{٢٦} به مشیوهیه میشکی مرۆف فه رمان ده کات، که نه و بیریه له میشکیدا به رامبه ر هه ر شتیك دروست بووه، بیکاته فۆرم و وشه، نه و فۆرم و وشانه له میشکیدا چه مک و وینه ی تایه تییان هه یه، که قسه که ر ده توانییت نه و فۆرم و وشانه بۆ به رامبه ره که ی که گو یگره بینیرییت و گو یگریش نه و وشه و فۆرمانه له میشکیدا به پیی سیسته مه زمانه دیاریکراوه ی که فیری بووه، له میشکیدا شیان ده کاته وه چۆنکه گو یگریش، که قسه که ری نه و زمانه دیاریکراوه یه، کو دی کردنه وه ی نه و وشه و فۆرمانه ی بۆ چه مک و وینه کان هه یه، به م جو ره ئاخوتن و کرده ی زمان دروست ده بییت. هه ره وه کو نهم هیلکارییه، که له کتیبی (فۆنه تیک) ی غازی فاتح وه یس وه رگراوه و تیایدا سیسته می ئاخوتن خراوته روو:

بهشی دووم

زمان و بیر له روانگهی تیوره کانهوه

١- تیوره کانی زمان و بیر:

تاكو نیستا زانیانی زانستی زمان له بابته زمان و بیر و په یوه نندیان به یه کترهوه، ژماره یه ک تیوریان خستوته پروو، لیره دا نامازه به سی تیوریان دهکین:

٢-١-١ تیوری پیژیهی:

نهم تیوره باس له وه هیما زمانیان دهکات، که له کومه لگایهک بو کومه لگایهکی تر جیاوازن، که نهمهش به هوی ژینگهی جیاوازهوه دروست ده بیته. خاوه نانی نهم تیوره وا پیشان دهدهن، که (زمان خوی ریگهی بیرکردنهوه به سهر نیمه دهسه پینیت به هوی نهمهوه تیگه یشتنه کان ناسان دهبن و نه سهر روناکیه کانی هه لسوکهت دهکات و بیرده که ینه وه).^{٢٨} زمان ناسانکاری بو مرؤف دهکات و پیداکیری نه سهر ناگادارییه کان له بارهی جیاوازی نیستی ناوه کان له نیوان شته هه بووه کان دهکات. بو نمونه له زمانی عهره بی وشه یه کی زور هه یه بو جوره کانی حوشر به لام له زمانی تر وه کو زمانی کوردی نه وه نده وشه بو حوشر نییه، مه گهر وشه یه کی یان دوو وشه نه بیته نه ویش (حوشر، وشتر، ه)، که به واتای (جمل) دیت. نهمه واتای نه وه یه که زمانی عهره بی وشه یه کی زوری به ره مه ییناوه سه بارته به ناوی (حوشر) و جیاوازی شیان له نیواندا دهکات، نهمه وا دهکات له بیرکردنه وه یان بو حوشر و نه وه ی په یوه نندی پیوه هه یه، بیرکردنه وه یه کی زور ورد بیته له وه که سه ی قسه به زمانی کی تر دهکات، به لام نه وه ژینگهی کورد تییدا ده ژیت په یوه نندی به رده وه امی به حوشره وه نییه و زمانه که شیان پیویستی به وه هه موو جوره ناوی (حوشر) نییه، بو نه وه ی جوره کانی له نیوان یه کتردا جیا بکاته وه و بیرکردنه وه یان سه بارته به (حوشر) له نزمترین ناستدایه له به رامه بر قسه که ریکی عهره بی، ماوه ی نه وه یان دداتی، که پله له یه که چوه کان یان به هوی نامازه وه له یه که کتر جیا بکه نه وه. که واته ژینگه رۆئیکی سه ره کی له هه بوون و نه بوونی هیما زمانیه کان ده بی نیت و هه بوونی جیاوازی له هیما زمانیه کان له ژینگه یه که وه بو ژینگه یه کی تره وه ده که ریته وه بو هه بوونی نه وه که لپه لانه ی له ژینگه که دا بوونیان هه یه و قسه که ره کان رۆژانه بو پرکردنه وه ی پیدایستی رۆژانه یان به کاریان ده هینن. نهم تیوره له راستیدا ناته واوی تییدا هه بوو، چونکه توانای نامازه ی زمانه وانای بو جیا کردنه وه ی له نیوان شته کان ره هاو جیگیر نییه، به به لگهی نه وه ی نامازه ی زمانه وانای واتاکهی له سه رده میکه وه بو سه رده میکی تر ده گوریته. هه روه ها له ژینگه یه که وه بو ژینگه یه کی تریش جیاوازه و له شیوازی که وه بو شیوازیکی تر. هه ر بو نمونه وشه ی (الندی) له زمانی عهره بییدا بو (الگل) به کار دیت، به وه واتایه ی کاتیکی ته ماشای گیا و دره خته کان بکه یته،

دەبىنەت ئەو دۆۋە ناوانى كە ئە بەيانىيەكى زوو ئەسەر گەلای ئەم گيا و درەختانە بلاو بونەتەو. ئەمە ئە كوردیدا (خوناو، شەم) پى دەگوتريت، بەلام بۆ ئەم وشەيە ئە زمانى عەرەبىدا واتاى ترى هەيە وەكو (الكرم) هەرەكە شاعیر دەئیت:

سريع الى ابن العم يلطم خذهُ

و ليس الى داعي الندى بسريع

ئەو گۆرانە بە هۆى بەكارهينانى ريزمانى گەشە دەكات يان وەرگرتن يان لىگۆرين يان خوازى زمانەوانى يان دەچیتە ناو چەمكىكى زاراوہى ديارىكراو، ئەم كاتەدا وەرگيرانى بۆ زمانىكى تر قورس دەبیت، ئەمە بەشيوەيەكى ناسايى بۆ سەلامەتى بىر گومان دروست ئەكات، كە هەريەكە ئە ساپىر و ورف پشتگىرى لى دەكەن، ئە بارەى بەشبوونى زمان بۆ جياكردنەو ئەنيوان شتەكان، كە دەچیتە ناو چوارچيوەى بىرمەندەكانەو، پاشان بەلگەيەكى تر بۆ رەتكردنەو تىورى ريزهەى ئەلای هەر چينىك ئەناو كۆمەلەى زمانەوانى، كە قسە دەكەن بە زمانىكى ديارىكراو وەكو عەرەبى و ئىنگلىزى و چينى، كۆدىكى تايەتيان هەيە بەكارى دەهينن، ئە جيبە جياكردنى مەبەستەكانيان، جا بە مەبەستى زانستى يان كۆمەلەيەتى بىت ياخود بەسود و بى سوود بىت، ئەمە وادەكات بلىين، كە زمان رىگەى بىركردنەو ئەسەر ئيمە دەسە پىنەت، كە دەبیتە نامازەيەكى بەهيز بۆ جياكردنەو شتەكان ئەوانى تر.^{٢٩} ديارە ئە تىورى ريزهەيە بە هۆى ئەوەى هەر ئەتەوہەيەك خاوەنى كەنتورى تايەتى خۆيەتى، بە هەمان شيوەش خاوەنى هيمەى زمانى تايەتى خۆيەتى، ئەمەش وا دەكات ئە كاتى وەرگيرانى ئەم هيمەى زمانيانە بۆ سەر زمانىكى تر ناسان ئەبیت و قورس بىت و پىوستى بە كاتىك هەبیت، سەرەپاى ئەمەش ئەم ئەتەوانە خاوەنى چەندىن دىئايكت و شيوەى ناخوتن و هيمەى زمانى جياوازن، ئەمانەش ئە سەرەمىكەو بۆ سەرەمىكى تر دەگۆرين، ئەمەش بوو هۆى ئەوەى تىورى ريزهەى ئە لای هەندى زمانەوانان پەخەى لى بگيريت و رەتبكریتەو.

٢-١-٢ تىورى پىكەتەيى:

تىورى پىكەتەيى وا دەبىنەت، كە بىرەكان بەهۆى گوتنەو دەردەبەردىن و هەر بۆيەشە (جان بياجە تىورى ريزهەى رەتدەكاتەو، بەرپەرچى تىورەكەى ساپىر و ورف دەداتەو، كەوا پيشان دەدات، زمان نامرازە بۆ وەرگيرانى بىرەكان ئە شتىكى تاريك و رەشەو ئە دەروون بۆ بوونىكى ديارى دركىنراو.)^{٣٠} بەشيوەيە ئە تىورى پىكەتەيەدا زمان رۆلىكى گەورە بۆ جياكردنەو شتەكان ئە نيوان يەكترى، ئە ويستى ئيمەدا دەگيريت، واتە ئەو شتەى كە ئە بىرى مرقۇدا هەيە و هيشتا بە شيوەيەكى شاراو و بەرجەستە نەبوو، زمان دىت ئەم شتە شاراو مىشك ئە رىگەى هيمەى زمانى ديارىكراودا دەردەبەريت و ناشكراو بەرجەستەى دەكات.

ئەلای جان بياجە و قوتابىيەكانى و ئەوانەى ئەسەر رىگەى ئەو دەروون، كە هەر دەبىت مرقۇ شتەكان بزانيەت و بە گۆكردنەش بىزانيەت و دەريەريت، كە واتاى ئەو دەگەيەنەت و نامازەى بۆ دەكات، بۆ نموونە مندال ئە سەرەتادا شتەكان دەزانيەت بەلام ناتوانيەت ئە يەكترىيان جياپكەتەو،

لهو كاتهى بهرمو گهوره بون دهبیت، دهگاته نهو ناستهى كه لهرووى زمانهوه پيگه بيشتوه، دهتوانیت به پيى بهكارهينانى هيماى زمانى بو واتا سنوردار و گه رانهوى نهو واتا سنوردار و گه رانهوى و دووباره كردنهوى لهوكاتهى نارمزوى لى دهكات، به هوى نهو گه رنه وهيهو دووباره كردنهويه، نهو توانيه بو جيا كردنهوه وهرده گريت، نهوكات دهتوانیت مراوى له مريشك جيا بكا تهوه و ههروهها ماتور له پايسل جيا بكا تهوه.

٢-٣ تيورى بايولوجى:

تيورى بايولوجى وا دهبنيت، كه له سهه تادا زمان و بير دوو شتى جياوازن، ههه بويه بير كردنهوه له لاي خاوه نانى نهو تيوره بهوه دهست پي دهكات. كه بير كردنهوه له لاي مندا ل به شيويههكى سهه به خوو دا براوه له زمان، نهو بير كردنهوه سهه تاييه، كه دهست پي دهكات جياواز نييه له گه ل بير كردنهوى نازهل، دهنگه كانى وهكو بابا، غ غ غ، كه له لاي مندا ل دههه چيت، به بي بير كردنهوه وهكو دهه چوونى جيوه جيوه له لاي چولهكه و حيلاندنى به چكهى نه سپه، نامانج لهو دهنگانه دا بين كردنى پيداويستى بايولوجيه وهك شيردان ياخود پيداويستى كومه لايه تى وهكو سهه رنج راکيشان، پيدان و به خشينى بير كردنهوه به شيويههكى سهه به خو له زمان و پيدان و به خشينى زمان به شيويههكى سهه به خو له بير كردنهوه، به شيويههكى خيرا له لاي مندا ل له دواى تهه منى دوو سالى بير كردنهوه و زمان به بهك دهگن و له پينج سالى دواتر قسه كانى ناقلا نه دهبيت.^{٣١} كه واته به پيى تيورى بايولوجى له سهه تادا له لاي مرو ف زمان و بير دوو جيهانى دا براون له به كترى، كه ههه به به كيان به شيويههكى سهه به خو كار دهكات و په يوه ندييان به به كتر ييه وه نييه، به لام دواى نهوهى مندا ل تهه منى دهگاته دوو سالى زمان و بير ناشنايه تى له گه ل به كترى پهيدا دهكهن و په يوه ندى به به كتر ييه وه دهكهن، نهو په يوه ندييه روژ له دواى روژ گه شه دهكات و به هيژ دهبيت، تاكو تهه منى مندا لكه دهگاته پينج سالى، دواى نهو تهه منه گو كردنه كان شيويه لوجيكى وهرده گرن و به شيويههكى ناگايى دههه بهه رين. ههروهها ههه لهه بهه مان شيوه سه بهه رت به زمان، تويزهه بول شوشار خستوته روو، له وان هه فيوتسكى واى پيشان دههات، كه (زمان دوو نهك له گه ل يهك دههه خات، نهو يش په يوه ندي كردن به نهوانى تر و زال بوونه به ناراسته كانى بيره كانى ناوهوه، بهو واتايه ي پيشه ي بير كردنهوى زمان تيكه ل نه بيت، پيشه ي ناوهوه وه په يوه ندي كردن زمان به شيويههكى ديار به كار دهه بنيت و به بو نه وه لوسته كان دهيهه ستيه وه)^{٣٢} ههروهها بههه مان شيوه سه بهه رت به زمان، تويزهه بول شوشار راي وايه كه (مندا ل له سهه تادا هيچ جياوازيههكى نييه له گه ل بونه وه ريكي زيندووى تر دا، بير ده كاته وه و سهه رنج دههات و ههست دهكات به لام ناتوانيت بيره كه ي دههه ريت، دواتر كه گه وه دهبيت په يوه نديه كانى ناوهوى و دهروونى و عه قلى له بيره كانى دهگوازيته وه)^{٣٣} بهه مشيوهيه مندا ل به پيى تيورى بايولوجى له سهه تادا جياوازيههكى نهوتوى له گه ل گيانله به رانى تر دا نييه و ناتوانيت نهو بيره ي له ميشكى دا به له ريگه ي زمانه وه دههه ريت، به لام دواى نهوهى گه وه دهبيت، دهتوانيت بيره كانى له ريگه ي نهو زمانه ي كه فيرى بووه، دههه ريت و قوناغيكى نو ي له بير كردنهوى دهست پي بكا ت، كه جياوازه له گيانله به رانى تر.

٢-٢ رههندی په یوه نډیگردنی نیوان زمان ویر:

هه نډی نه زانیان سه بارت به رههندی په یوه نډیگردنی نیوان زمان ویر وا پیشاندهدن، که بیرگردنه وه خوی زمانه نه پیش هه مووشیانوه دامه زرینه ری دامه زرینه ری قوتابخانه ی رهوشکاری نه زانستی دهروونی واتسون (Watson) بو نه وه ده گه ری نیته وه. که (بیرگردنه وه قسه ی ناوه وه یه، به و واتایه ی همر که سیک، که بیرده کاته وه نه ناوه خوی قسه ده کات، بیرگردنه وه گه شه ده کات، نه و کاته ی که منډال ده توانیت وشه کان به کار به نیته، نه و کاته ی که منډال بیرده کاته وه نه هه مان کاتدا قسه ده کات)^{٢٤} زانای روسی (سیشنو) که به باوکی فیسولوجی روسی داده نریته، ده نیته: (نه و کاته ی منډال بیرده کاته وه، همر نه هه مان کاتیشدا قسه ده کات)^{٢٥} واته سرنج و تییرامانی منډال شیوه یه که نه در برین و قسه کردن، همر بویه زور جار گه وره کان نه سرنج و تییرامانه کانی منډال ده گهن، نه مهش ده بیته جوریک نه ناخوتن نه نیوان منډال و گه وره کان. ههروه ها سیشنو پای وایه: (بیرگردنه وه نه منډال نه ته مه نی پینج سالی گه شه ده کات و نه و بیرگردنه وه ی به هوی وشه کان بو که سانی تر ده گوزیته وه، نه مهش نه سهر هه رزه کاراندا پشت راست ده کریته وه).^{٢٦}

ههروه ها هه نډی زانا وای بو ده چن، که زمان گه شه ده کات به و واتایه چون بوونه وره کان نه پروی فیسولوجییه وه گه شه ده کات، ناواش زمان گه شه ده کات، نه مباره یه وه قیکوتسکی زانای روسی نه کتیبی (بیرگردنه وه و زمان) Thought and Language که دانره که یه تی ده نیته: (ده بینین قسه ی منډال نه سهر تادا نه ناو کومه ل زور ته واو نییه، پاشان نه خودی خویدا گه شه ی پیده دات و ده توانیت به سهر قسه کان زال بیت، پاشان قوناغیکی تردیت که پیی ده وتریت قسه ی ناوه وه یا خود بیرگردنه وه).^{٢٧} نه وه نه راستیدا جیاوازه نه هی رهوشکاره کان همر وهک واتسون بوی ده چیت. ههروه ها چه نډین زانای تر نه باری په یوه نډی نیوان زمان و بیر سرنج و بیرو پای خویان خستوته پروو، نیرده هه نډیکیان باس ده که ین، نه وانه ش (جان بیاحه وای ده بینیت که یه که م جار سهر که وتنی زانیارییه بو نه وه ی سهر که وتنی زمانی به نیته کایه وه یا خود روویدات، بو نه وه ی نه م سهر که وتنه پیچه وانه بیته وه (یان بیرگردنه وه) نه سهر زمانی منډال، زمان به شیوه یه کی گستی گه شه ده کات به هوی کار نیک کردنی هه ردوولا واته (زمان و بیر) به لام به ته نها نه ریگه ی گه شه ی زانیاری سهر ناکه ویت.^{٢٨}

بو نمونه نه م بیر به شیوه یه کی کرده یی روون ده که یه وه. منډال نه قوناغی سهر تایدیدا بیریکی گستی نه سهر باننده کان درست ده نیته، که نه و باننده ده قرن و زور جار نه سهر دره خته کان ده نیشه وه ههروه ها به هه مان شیوه نه سهر نوتومویبله کانیش به گشتی نوتومویبله کان نه سهر شه قامه کان درون، به لام ناتوانیت نیکیان بکاته وه و جیاوازی نه نیوان باننده یه ک و باننده یه کی تر ناکات، جیاوازی نه نیوان جور ی نوتومویبله کانیش ناکات، کاتیک منډال ده ست به به کاره یانی هیما ده کات، توانای ده کریته وه، تیگه یشته کانی ناوه وه نه لایه ن خویه وه به شیوه یه کی خیرا زیاد ده کات، توانای زمانیش زیاد ده کات،

په یوه ندى نیوان هیما و شته کان دیاری دهکات و وینه یان بو ده کیشیت، نهوکات بو نمونه عه له شیش له مریشک جیاده کاته وه، ههروهه بولبل له چوله که جیاده کاته وه و نوتوموبیلیکی باره نگر له ته کسی جیا دهکاته وه، له و کاته دا هه ولده دات به توانای خوئی داهینان له شیوازی گوگردنه کانیدا بکات.

هه ر بویه یه گرتنی قسه و بیر له و کاته وه ده ست پی دهکات، کاتیک که رهسته کانی په یوه ندى نیوان هیمای زمانى (وشه) یان (نامراز و ماناکه ی به یه که وه ریکه که وتن و نه و واتیه ی به خشى، که ناماژى بو کردوه، ئینجا له و کاته دا ده توانیت له به کارهینانیدا سه رکه ویت. (زمان بریتیه له چالاکیه کی زهنی کومه ل خوئی)^{٣٦} به مشیویه ناخوتن و بیر به یه که وه ته ریب ده بن، کاتیک که وشه کان له بیرى مروقد ا واته له بیرى کومه لدا چه مکیان ده بیت، ئینجا په یوه ندى له نیوان زمان و بیر روودهدات و ناخوتن ناراسته ی خوئی ورده گریت. پول شوشار له کتیه که ییدا (زمان و بیر) وا پیشانده دات، که منال فیرى بیر کردنه وه ده بیت، پاشان قسه ورده گریت، توانای ده برپینی ده بیت و پاشان هه سترکده تاریکه که ی به هه سترکده رووناکه که ی مروقد ده گریته وه. مروقد له گه ل بونه وره کانی تر به تاییه تی ناژه لاند ا جیاوازه چونکه هه سترکدن له لای بوونه وه راند ا هه سترکدنیکی راسته وخویه نه مه چاوه روانی ترسناکی لی ناکریت، نازانیت مه گه ر کاتیک هیرشى ده گریته سه ر، ههروهه کاتی خواردن نازانیت ته نها کاتیک گوئی له لیدانی زهنگه که ده بیت، هه ر وه کو تاقیکردنه وه ی بافلوف، که هه موو جار زهنگیکی لیده دا ئینجا خواردنی دده ا سه گه که، سه گه که ش له کاتی گوئی لی بوونی زهنگه که فیروبووو، که خواردنی بو دیت، ناماده باشی خوئی ده برپى، به لام بافلوف جاریک زهنگی لی دا، سه گه که وای زانی به هه مان شیوه خواردنی بو دیت، که چی خواردنی بو نه برد، سه گه که لیک له ده می هاته خواره وه، به لام مروقد هه سترکده که ی که شاهویه له سه ر که شه ی میشکی پشت ده به ستیت، به بیرى سه ربه خوئی درکاو، نویش له جیاتی بیر هه یه. تاقیکردنه وه ی هه ستی هه ست پیرو و له لای مروقد نابیت، مه گه ر کاتیک له هه ستی راسته وخو بو ناوه وه له ریگه ی درکاوکان و ناوه کان به پینی یاسای گشتی له زمانه ی دهره وه ده گوازیته وه، که نه مه ش هوکاریکه بو په یوه ندى کردن له نیوان خه لکاندا. هنری سویت له کتیه که ییدا (New English Grammar) (ریزمانی نوئی نینگلیزی) وا پیشانده دات، که زمان یه ک پیشه ی هه یه، نه ویش ده برپینی بیره به هوئی دهنگه کانی گووتن، که پیکه اتوه له (وشه کان). له لای ساپیر بیر کردنه وه نه و مادده یه له زمان دهرده که ویت و ده گوازیته وه له قسه که ره وه بو گوینگر نه ویش به ناگایه وه ورده گریت. بیر کردنه وه قسه کردن له پیشکه وتنه کانیدا ناراسته یان جیاوازه، بیر کردنه وه له قوناغیک به دهرده که ویت له پیش زمان، وه هه ردووکیان به ریگایه کی هاوسه نگدا دهرؤن تاکو قوناغیک له ته مه ن، پاشان له قوناغیکدا به یه که ده گن، که ده بیته بیر کردنه وه ی قسه و قسه کردنی بیر کردنه وه.^{٣٧} که واته زمان و بیر نه گه ر یه کیکیشیان له سه ره تادا پیش نه ویتر بکه ویت، نه و هه ردووکیان ته و اوکه ری یه کترن، بیر لایه نه شاره و که ی زمانه و زمانیش لایه نه ناشکراکه ی بیره، به مشیویه هیماکانی زمان له کاتی ده برپیندا جوئی بیر ناشکرا ده کن، له هه مان کاتیشدا بیریش ده بیته هوئی روانی نه م جوړه هیما زمانیا نه.

به پى ئىم كەنتورەى كە ھەيانە، ياخود ئە بابوباپىرانەو ھە بۇيان ماوئەتەو، ئەمەش واىكردو ھە زمانەكەيان رەنگدانەو ھەى ژيانان بىت، و ھەما زمانەكانيان تايەت بىت بە خۆيان، ھەر بۇيەشە كۆمەنگەيەك ئەگەل كۆمەنگەيەكيتەر ياخود نەتەو ھەيەك ئەگەل نەتەو ھەيەكيتەر ئە رووى ھەما زمانىيەو ھە جياواز بن، بۇ نموونە بانئەدى (تووتى) ئە ژيارى ھۆزى (بۇرۇرۇ) گرتگىيەكى زۆرى ھەيە، ئەبەر ئەو ئە زمانى ئەو ھۆزەدا ژمارەيەكى زۆر ناوى تووتى ھەيە، ھەر ھەما ناخپو ھەرانى ئەسكىمۇ چونكە ژيانان ئە ناو بەفردايە ژمارەيەكى زۆر ئە ناوى بەفر ئە ناخواتنەكانياندا بەكار دەھينن، واتە زۆر جوړى بەفريان ھەيە و بۇ ھەر جوړىكىش ناويكى تايەتەى ھەيە.

٢-٤ رەھەندى بىر ئەسەر زمان :

ھەموو مرقۇھەكان جوړى بىر كوردنەو ھەيان ئە يەكتر جياوازە، ئەمەش دەگەر پتەو ھە بۇ پىكەتەى ئەو ژینگەيەى كە ئەو كەسە تىادا دەژياو ھە، ھەر بۇيە ھەموو بوارەكانى ژيان كاريگەرى بە شپو ھەيەكى راستەوخو و ناراستەوخو ئەسەر ئەو مرقۇھە ھەيە و بەم شپو ھەيە كاريگەرى ئەسەر بىر كوردنەو ھەى دەبىت و بگرە ناراستەى بىر كوردنەو ھەى دەگۆر پت. ھەر بۇيەشە (گەلانى سەر زەوى مېژوو ھەيەكى جياوازيان ھەيە و ئە جوگرافىاي جوړاوجوړ و جياوازدا گۆزەر دەكەن و مامە ئە ئەگەل ژینگەيەكى جياوازدا دەكەن بە ھەموو پىكەتەى ئەو ژینگەيە ئە روو ھەك و ناژەل و كەلوپە ئە جوړاوجوړەكان، جگە ئەو ھەى ئە رووى ناستى مادىشەو ھەر جياواز ئەمەش ماناي ئەو ھەيە كە شارەزايى و زانست لاي گەلانى دونيا ويكچوو نىيە. ^{٤٦} كەواتە ژینگە كاريگەرى ھەكى راستەوخو ئە سەر بىر كوردنەو ھەى مرقۇھەكان ھەيە، كە ئەو كۆمەنگەيەى ئە بىابان دەژين جوړى بىر كوردنەو ھەيان جياوازە ئەو كۆمەنگەيانەى كە ئە ناو چىاكاندا دەژين، ياخود ئە سەر دەرياكندا دەژين، سەرەپاي جياوازي ناين و مېژوو بىيان.

بۇ نموونە (لىل سۆندريس) نامازە بۇ ئەو جياوازييە دەكات، كە (ئە نيوان ھزرى ئەسپانى و ھزرى ئەنگلۇ سەكسۆنىدا ھەيە، كە رەنگدانەو ھەى بەسەر زمانەكانياندا ھەيە، ئىسپانيەكان دەئىن كاتر مېر دەروا، كە چى ئەنگلۇسەكسۆنىەكان دەئىن كاتر مېر رادەكات. ئىسپانيەكان دەئىن پاسەكە ئە دەستى چوو، ئۆتۆمبىلەكە دەعامى كەردو قاپەكە شكا، بەلام ئەنگلۇسەكسۆنىەكان دەئىن ئەو كەسەى خۆى بە پاسەكە ئەگەيشت و خۆى قاپەكەى شكاند، چونكە قاپ خۆى خۆى ناشكىنپت خۆى ئۆتۆمبىلەكەى دەعامى پىكرد چونكە ئۆتۆمبىلەكە بە تەنھا دەعام ناكات، ھەموو ئەو گوزارستانە رەنگدانەو ھەى شپو ھەكانى بىر كوردنەو ھەيە ئەلای ئەم دوو گە ئە ^{٤٧} بەم شپو ھەيە ئەم دەربىرینە و بۆچوونانە سەبارەت بە بىر كوردنەو ھەيان دەبىت و ئەم بىر كوردنەو ھەيش ئە دەربىرینەكانياندا رەنگ دەداتەو ھە راستەوخو ش كاريگەرى بەسەر زمانەو ھە دەبىت. ئەمە خۆى ئەو راستىيە دەردەخات، كە شپو ھەى بىر كوردنەو، كە ئە گوتنەكانياندا رەنگى داوئەو ھە ئە كۆمەنگەيەك بۇ كۆمەنگەيەكى تر جياوازە. ھەندى زانا ئەو پروايەدان كە مرقۇ با زمانى ناخواتنى ئەبىت، بەلكو ئە رىگەى بىرەكەيەو دەتوانپت بە ناما نچەكانى بگات،

هەر وهکو فندلر نموونه (به ئافره تییکی ئه مهربکی دهیئیتیه وه که ناوی هیلین کیلهر بوو له مندا ئیه وه کهر و لال و کویر بوو، به یارمهتی به خێوکه ره کهی توانی خویندن و نوسین فیڕ بیت و به لگه نامه ی به کالووریسیش به دهست بهیئیت، پاشانیش ببیته نوسهر و توێژهر و وانه بیژر^{١٨} به رای ئیمه ئه م جوهره نموونانه ئه و راستییه مان بو درده خات، که مرۆف سه ره رای نه بوونی زمانی ده توانیئ له ریگه ی بیره که یه وه فیڕ بکریئ، قوئاغه کانی خویندن بیریئ به لام ئه مهش به و ناسانیه نییه، که قسه ی له سه ره ده که ی، چونکه ئه و که سه ییویست به یارمه تیدهر هه یه تا کو بتوانیئ به م پله بگات به واتایه کی تر که که سیکی خاوه ن زمان و بیڕی له گه ل خو خه ریک کردوو و هاوته ریب له گه ئی ده روات تا کو ده یگه یه نیئته ئه م ناسته . لیڕه دا چه ند پرسیاریک دیته پیشه وه، نایا ئه م کاره بو هه موو که سیکی که رو لال و کویر به م شیوه یه فه راهه م ده بیئ؟ نایا ئه م که سه که رو لال و کویره نابیئته ریگر له به رامبه ر که سی یارمه تی ده ر؟ نایا که سی یارمه تی ده ر چه ز و خواست و ناواتی له ژیا ندا نییه؟ که واته لیڕه دا ئه وه روون ده بیئته وه، که ئه گه رچی ده توانیئ که سیکی که رو لال و کویر فیڕ بکریئ به قوئاغه کانی خویندندا تییه ریئ، له هه مان کاتدا که سی یارمه تیدهر که خاوه نی بیڕ و زمانه چه ز و خواست و ناواتی له ژیا دا کپ ده کریئ.

٢-٥ زمان و مرۆف:

خودای په روه ردگار جوهره ها بوونه وه ری له سه ر ئه م زه مینه دروست کردوو، که له ژماره نایه ن، مرۆفیش به کیکه له و بوئه وه رانه و تاکه جیا وازیش له نیوان ئه م بوونه وه رانه و مرۆفدا زمانه، واته خودای په روه ردگار به شیوه یه کی پیشه ووتوو زمانی وه ک سیسته میکی ئیک تیگه یشتن به مرۆف به خشیوو، که به زینده وه ره کانی تری، به م شیوه یه نه به خشیوه. هه ر ئه م با ره یه شه وه گو تراوه: ((زمان مرۆف له هه موو گیاندارانی تر جیا ده کاته وه، چونکه ته نیا مرۆفه به هره و توانای قسه کردنی تی دایه، بیگومان ناژهل و په له وه ر و گیاندارانی تر به گشتی په ی ره ویکیان هه یه، هه ر چه نده زور ساده ش بیئ بو له یه کتر گه یشتن، به لام ئه و (زمانانه) له چالاکیدا زور له زمان که م ترن و ریگه ی گیانداران ناده ن له رابردوو یان پاشه روژیان بکوئنه وه و درو بکه ن و شت له زمانانی تر وه ریگرن، له به ر ئه م هویانه پی ره وه کانیان ناچیئته ریزی زمان.))^{١٩} به م شیوه یه زمان مرۆفی له بوونه وه ره کانی تر جیا کردو ته وه و هه ر له ریگه ی زمانه که شیوه وه چالاکی له بوئه وه ره کانی تر زیاتره و به رده وام له چالاکی زیاتر دایه و هه ر به هوی زمانیشه وه توانیویه تی ئه م شارستانیته یه مه زنه ی ئه مرۆمان بو دروست بکات، ئه م راستیه ش لای زانیان سه لیئندراوه، که ((لیکوئینه وه کانیش هه موو دان به وه دا ده نیئ که ته نیا مرۆف توانای قسه کردنی هه یه، (سو سیڕ) و (چۆمسکی) ش ئه م راستییه ده سه لیئین که مرۆف کاتی له دایک ده بی توانای فیڕ بوونی زمانی تی دایه که له گیانه وه رانی تر دا نییه))^{٢٠} واته ته نها مرۆفه سیسته می فیڕ بوونی زمانی تی دا ناماده یه، که له هه ر کۆمه لگه یه کدا بزیت فیڕی ئه و زمانه ده بیئ، ئه مهش ئه لبه ته له خوا وه یه، هه ر له به ر ئه مه شه که ((خوی گه وه ره که بوئه وه ری دروست کردوو، زمانیشی پی به خشیوووه (...)

نهم بۆچوونە ئە سەردەمی یۆنانیەکان باوبوو، زاناكان بۆ نموونە (هیراکلیت) دان بەوودا دەنی، که خوا زمانی بە مرقف بەخشیوو، چونکه مرقف دەسلاتی ئەوی نییە دەستیشانی خالی سفری دەستپیکردنی دەوروپەری خوی بکات. هەروەها دەسلاتی ئەوشی نییە زمانیک بۆ خوی دابنی که ئەمەو بەر هیچ بنج و بنەمایەکی نەبوو.)^١ لێردا ئەگەر چی تیۆری جیا جیا ئە بارە ی پەیدا بوونی زمان هەیه، بەلام هیچیان ئە کەموکۆپی بەدەر نین و ناگەنە ئەوی ئەوی که خوی پەروردگار چۆن مرقفی دروستکردوو ئەو هاش زمانی پێ بەخشیوو و ئەم راستیەش لای زۆر بەی زۆری زانیان سەئەندراوه. بەمشوویە خوی پەروردگار ئە وینە ی بەرپرسیاریتی بونەوودا ئە رۆژی دوایدا دەفەر موویت: ((وَقَالُوا لَجُلُودَهُمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَالْبِهِ تُرْجَعُونَ)) / ٢١٢ فصلت. واتە خودا هەموو دروستکراویک دەخاتە قسە.

ئە نجام

- ١- زمان و بیر هەردووکیان تەواوکەری یەکتەرن، ئە رێگە ی زمان و بیرەو پەیوەندیە کۆمە لایەتیەکانی مرقف بەهیز دەبیەت.
- ٢- زمان کار ئە بیر دەکات و بەهەمان شیوەش بیر کار ئە زمان دەکات، ئەم کارکردنە دوولایەنە ئە کەسیکەو بەکەسیکی تر جیاوازه.
- ٣- بیر کەرەستە یەکی نابەر جەستە یە ئە رێگە ی زمانەو ئە کاتی دەبرین، دەبیەتە کەرەستە یەکی بەر جەستە.
- ٤- ژینگە کاریگەری راستەوخوی ئەسەر جۆری دەبرینەکان و جۆری بیرەکانی مرقف هەیه، واتە کۆمە لگە یەک بە پێی ئەم ژینگە یە تیایدا یە، جۆری بیر و جۆری دەبرینی ئەگە ل کۆمە لگە یەکی تر جیاوازه.
- ٥- خودا مرقف واتە (گشت) ی دروستکردوو، هەر خوداش زمان واتە (بەش) ی پێ بەخشیوو، واتە کە خودا (گشت) ی دروست کردوو، هەر ئەگە ل دروستکردنە کە ی (بەش) ی ئەگە ل دابوو.

سەرچاوهكان

سەرەرای سوود وەرگرتنم ئە (قرآن الکریم)، ئەم سەرچاوانەشم بەکارهێناوه:

أ- بە زمانی کوردی:

١_ دیوانی گۆران، عەبدوللا گۆران، چاپخانەی دلاھو ئە بلاوکراوەکانی پانیزە، چاپی دووهم، تەهران، ئێران، ١٣٨٥ی هەتاوی.

٢_ تاییه تەندیبه مۆرفۆلۆژییەکانی زمانی کوردی ئە رواتگهی پۆلۆژییانهی زمانهکانهوه، حەیدەر حاجی خدر، نامەى ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین_ هەولێر، ٢٠١٠.

٣_ زمانهوانی، یوسف شەریف سەعید، چاپخانەی رۆژھەلات، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠١١.

٤_ زمانهوانی، سەلام ناوخۆش، نەریمان خۆشناو، بەرگەکانی چوارەم، پینچەم، شەشەم، حەوتەم، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠١٠.

٥_ زمانهوانی، محمد معروف فتاح، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی سینیەم، هەولێر، ٢٠١١.

٦_ زمان و هزر و کلتور، و. رحیم سورخی، چاپخانەی وەزارەتی پەرورده، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٦.

٧_ فۆنەتیک، غازى فاتح وهیس، چاپخانەی ئەدییبی بەغدادی، چاپی یەكەم، بەغداد، ١٩٨٤.

٨_ کارابوونی زمان ئە پەيوه‌ندییە کۆمە‌لایەتییه‌کان، شیلان عوسمان، چاپخانەی هاوسەر، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٩.

٩_ کوردۆلۆجی، سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو و ئیدریس عەبدوللا، چاپخانەی رۆژھەلات، چاپی شەشەم، هەولێر، ٢٠١٠.

ب- بە زمانی عەرەبی:

١٠- دراسات في علم اللغة الحديث، صادق يوسف الدباس، دار اسامة للنشر و الوزيع، الطبعة الاولى، الاردن، عمان، ٢٠١٢.

١١- سيكولوجية اللغة و المرض العقلي، جمعة سيد يوسف، مطابع السياسة، الكويت، ١٩٩٠.

١٢- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، دار الميسرة للنشر و التوزيع و للطباعة، الطبعة الاولى، الاردن، عمان، ٢٠١٠.

١٣- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، دار النمر للطباعة، جامعة القاهرة، ١٩٨٣.

پهراوی زهکان:

- ١- زمانه وانی، محمد معروف قتاح، ٢٠١١، ل ١١
- ٢- کوردۆلۆجی، سه لام ناوخۆش و نه ریمان خۆشناو و ئیدریس عبدوللا، ل ٢٠١٠، ج ٤١
- ٣- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٧
- ٤- سه رچاوه ی پێشوو، ل ١٧، ١٨
- ٥- زمان هزر و کلتور، و. ره حیم سورخی، ل ٢٠٠٦، ج ١٠٧
- ٦- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٨
- ٧- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٣٠٠
- ٨- دراسات فی علم اللغه الحدیپ، صادق یوسف الدباس، ل ٢٠١٢، ص ١٨٢
- ٩- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٨٤
- ١٠- نفس المصدر، ص ٨٣
- ١١- دیوانی گۆران، عبدوللا گۆران، ١٣٨٥ی هه تاوی، ل ١١٣
- ١٢- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٨٤
- ١٣- مدخل الی علم اللغه، ابراهیم خلیل، ٢٠١٠، ص ٤١
- ١٤- نفس المصدر، ص ٤١-٤٢
- ١٥= زمانه وانی، سه لام ناوخۆش، نه ریمان خۆشناو، ٢٠١٠، ج ٣٣
- ١٦= کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ٢١
- ١٧ = سه رچاوه ی پێشوو، ل ٢٢
- ١٨- سه رچاوه ی پێشوو
- ١٩- سه رچاوه ی پێشوو
- ٢٠- سه رچاوه ی پێشوو
- ٢١- سه رچاوه ی پێشوو، ل ١٩
- ٢٢- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ١٤٧
- ٢٣- نفس المصدر
- ٢٤- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٨
- ٢٥- زمانه وانی، یوسف شه ریف سه عید، ل ٢٠١١، ج ١٨٩
- ٢٦- فۆنه تیک، غازی فاتح وهیس، ل ١٩٨٤، ج ١١

- ٢٧- نهم هيلكاريه له كتيبي فؤنه تيك، غازي فاتح وهيس له لا پهره سي و بينج ، وهركيراوه
- ٢٨- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٥
- ٢٩- نفس المصدر، ص٤٦، ٤٥
- ٣٠- نفس المصدر، ص٤٧، ٤٦
- ٣١- نفس المصدر
- ٣٢- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ١٩٩٠، ص١٤٦
- ٣٣- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٨
- ٣٤- نفس المصدر، ص٤١
- ٣٥- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ، ١٩٩٠، ص١٤٤
- ٣٦- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٢
- ٣٧- نفس المصدر، ص٤٢
- ٣٨- نفس المصدر، ص٤٣، ٤٢
- ٣٩- جهيدر حاجي خدر، ٢٠١٠، ٩
- ٤٠- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٢-٤٤
- ٤١- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، ١٩٨٣، ص٨٦، ٨٥
- ٤٢- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ، ١٩٩٠، ص١٥٣-
- ٤٣- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، ١٩٨٣، ص٩٦-
- ٤٤- زمانه واني، سه لام ناوخوش، نهريمان خوشناو، ٢٠١٠، ل٣٢
- ٤٥- سهرچاوهي پيشوو، ل٧٦-
- ٤٦- سهرچاوهي پيشوو، ل٨٣-
- ٤٧- سهرچاوهي پيشوو، ل٨٧-
- ٤٨- سهرچاوهي پيشوو، ل٣٦-
- ٤٩- زمانه واني، محمد معروف فتاح، ٢٠١١، ل١٤-
- ٥٠- زمانه واني، يوسف شهريف سهعيد، ٢٠١١، ل١٨٩
- ٥١- سهرچاوهي پيشوو، -

ملخص البحث

خُصِّصَ هذا البحث الموسوم بـ (البعد اللغوي والتفكير في علم اللغة) بدراسة وتحليل أبعاد العلاقات التي بين التفكير الإنساني ولغته، وتأثير أحدهم في الآخر، والدور الذي تؤديه هذه العلاقة في حياة الإنسان عند استعماله للغة، وهذا الاتجاه متخصص بعلم اللغة.

وإنَّ هذا البحث تمَّ في ضوء مذهب الوصفي التحليلي العام، وتمَّ تحليل العلاقة بين اللغة والتفكير وعلاقة أحدهما بالآخر في ضوء هذا المذهب.

يتكون مضمون هذا البحث من مقدمة وفصلين، في المقدمة بيَّنتُ سبب اختيار الموضوع وأهميته وحدوده، فضلا عن بيان المذهب الذي كتب البحث في ضوءه.

والفصل الأوَّل درستُ فيه: البعد اللغوي والتفكير، فعرَّفتُ بالبعد اللغوي، ومفهوم اللغة، كما عرَّفتُ بالبعد التفكيري، ومفهومه، والبعد العلائقي ومفهومه، والإنسان كونه متحدثا، كما بحثتُ في التأثير اللغوي.

أمَّا الفصل الثاني فقد جاء في: المذاهب اللغوية والتفكير، منها: (المذهب النسبي، والمذهب التكويني، والمذهب الإحيائي)، كما تضمن الفصل دراسة عن أبعاد العلاقة بين اللغة والتفكير، وتأثير اللغة على التفكير، وتأثير التفكير على اللغة، واللغة الإنسان.

وفي الختام ختمنا البحث بأهمِّ النتائج التي توصل إليه البحث، وثبت المصادر والمراجع، وملخص باللغتين العربية والإنجليزية.

Abstract

This research is entitled "The Dimension of Language and Thought in Linguistics". It is an attempt to illustrate and explain the dimensions of the relationship between human language and human thought and their mutual influences, as well as the role of communication in human life when language is used. The research is conducted within a general, descriptive method, and the aspects of the relationship between language and thought are analyzed according to this method.

The paper consists of an introduction, two chapters, the conclusions, followed by the list of resources, as well as an abstract in both Arabic and English. The Introduction includes the significance of the research, its scope, and the methodology.

Chapter one consists of: the dimension of language and thought, language dimension, the concept and definition of both language and thought, the dimension of communication and its concept and definition, humans as conversers, and the working of language.

Chapter two covers: theories of language and thought, the relative theory, the structural theory, the biology theory, the communication dimension between language and thought, the influence of language on thought and thought on language, and the relation between humans and language. Finally comes the conclusion, the list of resources and the abstract in both Arabic and English.

